

4. Гладкий С. О. Структура самосвідомості у контексті правового самопізнання / С. О. Гладкий // Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – Вип. 66. – С. 3–12.
5. Кириченко В. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. / В. М. Кириченко, О. М. Куракін. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 264 с.
6. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства : моногр. / М. П. Недюха. – К. : Леся, 2012. – 400 с.
7. Концепція забезпечення і захисту прав дитини в Україні. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – 86 с.
8. Законопроекткування: сучасні реалії та тенденції розвитку : моногр. / О. Л. Копиленко та ін. ; за ред. О. В. Зайчука, О. В. Богачової. – К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України ; Кам'янець-Подільський : Друкарня рута, 2014. – 232 с.
9. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
10. Мала енциклопедія приватного права / за заг. ред. проф. Ю. Л. Бошицького. – К. : Кондор, 2012. – 368 с.
11. Правові форми політичної відповідальності: аналіз зарубіжного досвіду та висновки для України: наукова записка / І. О. Кресіна та ін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 100 с.
12. Оніщенко Н. М. До питання про правову активність як ознаку громадянського суспільства / Н. М. Оніщенко // Віче. – 2014. – № 17. – С. 40–47.

Свириденко Г. В. Сутнісні складові механізму формування правомірної поведінки

Стаття присвячена мало або недостатньо вивченим питанням формування механізму правомірної поведінки, зокрема юридико-психологічній, спеціально-юридичній та соціальній складовим. Окремий вектор розгляду пов'язується з аналізом їх ролі щодо конкретних засобів та прийомів досягнення правомірного результату. Практичне значення публікації полягає у дослідженні ролі правомірної поведінки у поступальному розвитку прогресивних тенденцій права.

Ключові слова: правова поведінка, механізм правової поведінки, правовий розвиток, правомірність, протиправність.

Свириденко А. В. Сущностные составляющие механизма формирования правомерного поведения

Статья посвящена мало или недостаточно изученным вопросам формирования механизма правомерного поведения, в частности юридико-психологической, специально-юридической и социальной составляющим. Отдельный вектор рассмотрения связывается с анализом их роли в отношении конкретных средств и приемов достижения правомерного результата. Практическое значение публикации заключается в исследовании роли правомерного поведения в поступательном развитии прогрессивных тенденций права.

Ключевые слова: правовое поведение, механизм правового поведения, правовое развитие, правомерность, противоправность.

Sviridenko G. The essential components of the mechanism of formation of lawful behavior

The article is devoted little or poorly understood issues of the formation mechanism of lawful behavior, in particular legal and psychological specifically, legal and social components. Separate consideration of vector analysis associated with their role on specific means and methods of achieving the legitimate result. The practical significance of the publication is to study the role of lawful behavior in the evolution of progressive tendencies law.

Key words: legal behavior, the mechanism of legal behavior, legal development, legality, unlawfulness.

УДК 340.1

*Сергій Олександрович Сунегін,
науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

МОРАЛЬ І МОРАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВІ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап реформування багатьох сфер і галузей суспільного життя, загальний процес якого перманентно відбувається в Україні протягом всього періоду її незалежності, знову не призводить до реального поліпшення соціально-економічної та політичної ситуації в державі. Натомість, навіть після трагічних соціальних подій, які відбулися на початку 2014 р., та, здавалося б, вже мали призвести щонайменше до втілення визначених стандартів соціального прогресу, реальна ситуація в Україні продовжує погіршуватися, про що свідчить зростання таких деструктивних явищ, як бідність, безробіття, злочинність тощо.

Підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (далі – ЄС) та подальше прийняття відповідних законодавчих актів, спрямованих на імплементацію її положень у національну правову систему України, так і не забезпечило не лише реального прогресу у наближенні України до набуття повноправного членства у ЄС, що було мрією багатьох українців, а й справжнього, а не декларативного підвищення якості життя пересічних громадян. І це при тому, що з 2014 р. Верховною Радою

Україні було прийнято низку важливих законів, норми яких мали б нарешті втілити в реальне життя положення статей 1 і 3 Конституції України про правовий та соціальний характер української державності, в якій людина, її права і свободи, честь і гідність, недоторканність і безпека, є найвищими соціальними цінностями. Серед таких важливих законодавчих актів слід назвати, зокрема, закони України: «Про відновлення довіри до судової влади», «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про Національну поліцію», «Про засади державної регіональної політики», «Про запобігання корупції», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про прокуратуру», «Про місцеві вибори», «Про електронну комерцію» тощо.

У зв'язку із зазначеним виникає закономірне запитання: чому після прийняття цих та багатьох інших законів, більшість з яких ухвалена на виконання відповідних вимог Угоди про асоціацію України з ЄС, їх норми продовжують залишатися лише певними «деклараціями про добрі наміри», фактична реалізація яких унеможливується через наявність численних об'єктивних і суб'єктивних чинників? Чого бракує належному правовому забезпеченню здійснення відповідних реформ в Україні?

Шляхи вирішення вказаних проблем, а отже, і відповіді на зазначені вище питання, вже давно дискутуються у сучасному науковому дискурсі. Саме тому метою цієї статті є спроба осмислення державно-правового розвитку через призму моралі і моральності як необхідного атрибуту соціальної регуляції людської поведінки.

Необхідно зазначити, що питання впливу моралі та моральності на право і державу вже неодноразово були предметом розгляду багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких слід назвати С. Алексєєва, Г. Дж. Бермана, С. Бобровник, О. Львову, Г. Мальцева, Н. Оніщенко, Б. Осіпяна, Н. Пархоменко, А. Полякова, Л. Фуллера, Ю. Шемшученка тощо. Втім, розбалансований та неоднозначний стан розвитку світового співтовариства на початку ХХІ ст. вимагає посилення наукових пошуків, присвячених визначенню моральних засад державно-правового розвитку.

Переходячи до безпосереднього висвітлення основного змісту статті, потрібно насамперед з'ясувати, що слід розуміти під поняттями «мораль» і «моральність». У зазначеному контексті потрібно зазначити, що поняття «мораль» і «моральність» у повсякденному житті та науковій літературі, як правило, вживаються або застосовуються як синонімічні, тобто як певна сукупність традиційних смислів, ідей, концепцій, принципів, правил поведінки тощо, заснованих на прийнятому у певному суспільстві уявленні про добро і зло та похідні від них соціальні явища. При цьому не є принциповим рівень дослідження цих понять: теоретичний чи емпіричний, оскільки синонімічність цих понять має відповідні теоретичні передумови. З цього приводу окремі сучасні дослідники справедливо висловлюють думку, що переважна більшість мислителів минулого і сучасності ототожнювали поняття моралі і моральності, виходячи з факту співзвучності цих слів з лексичним значенням латинського слова «*mores*» – «нрави, звичаї», тобто фактично прив'язували моральність до людського соціуму. Причина стійкості такого ототожнення полягає очевидно у необґрунтованій абсолютизації соціального начала в людині [1, с. 32].

Погоджуючись з тим, що людина може розвиватися лише як соціальна істота, яка діє у суспільстві серед інших людей, взаємодіючи з ними у процесі отримання матеріальних і нематеріальних благ, знань, праці, набуття певного досвіду тощо, не можна нехтувати іншим невід'ємним атрибутом людини – її індивідуальністю та неповторністю. Адже саме індивідуальність людини як сукупність визначених характерних рис і властивостей особистості, які завжди хоча б у певній мірі присутні у її свідомості та зберігаються попри величезний та різнобічний вплив зовнішнього соціального середовища, є тим мірилом, яке дає змогу відрізнити одну людину від іншої, не кажучи вже про тварин. З урахуванням зазначеного, суспільство або соціальне середовище об'єктивно не можуть породжувати або визначати свідомість людини, формувати її характер як єдино можливий чинник, тим більше, що питання про походження або витоки індивідуальної свідомості і дотепер залишаються дискусійними у сучасній науці, яка продовжує віддавати абсолютну перевагу у формуванні індивідуальної свідомості саме соціальній сфері людського життя, насамперед її економічному виміру.

Крім того, в основу ідеї тотожності понять «мораль» і «моральність» також покладається людська діяльність як єдино можлива форма існування людини у суспільстві, у зв'язку з чим процес такої діяльності повинен належним чином регулюватися з метою збереження цілісності соціуму. У вказаному контексті А. Гусєйнов ще за радянських часів зазначав: «Моральність, на підставі визнання тотожності моралі і моральності, є одним із типів соціальної регуляції, своєрідним способом організації процесу людської життєдіяльності. Об'єктивні потреби суспільства, фіксуючись у моральності, набувають форми оцінок, правил і фактичних приписів. Матеріальні відносини відображаються в ній під кутом зору того, як вони можуть і повинні реалізовувати у безпосередній діяльності індивідів та груп. Фіксуючи ті вимоги, які соціальне буття пред'являє до свідомо діючих індивідів, моральність виступає як спосіб практичної орієнтації людей в суспільному житті, тобто на одному рівні з правом, звичаями тощо» [2, с. 20].

Слід зазначити, що вказана та інші подібні точки зору на природу моральності, а відтак і моралі, не враховують того очевидного факту, що людська діяльність завжди здійснюється у двох формах: ідеальній (діяльність свідомості, яка не завжди безпосередньо виражається у відповідних зовнішніх емпіричних формах) та матеріальній (фактична поведінка або практична діяльність). При цьому друга форма діяльності завжди породжується першою формою, оскільки безсвідомої творчо-перетворювальної практичної (матеріальної) діяльності взагалі бути не може. Про безсвідому практичну діяльність людини можна вести мову лише умовно, тобто така діяльність може існувати лише у формі задоволення примітивних фізіологічних інстинктів людини. У науковій літературі справедливо зазначається, що сила фантазії, уяви, творчості тощо є вихідними для інших сил душі. Більше того, всі вказані здібності людської душі – це, по суті, здатність продуктивної уяви і творчості особистості, що реалізує себе у різних сферах предметної людської діяльності та виробляє для себе, відповідно, різні форми її суб'єктивного переживання, усвідомлення та осмислення [3, с. 107].

З цього випливає, що ідеальний вимір свідомості виступає первинною формою предмета людської діяльності або реальності взагалі, в якій остання формується перед свідомістю через її ціннісне ставлення до цієї реальності. Адже ціннісне ставлення до оточуючої дійсності є атрибутивною, невід'ємною властивістю людської свідомості, яка притаманна всім і кожному незалежно від будь-яких природних чи соціальних відмінностей між людьми. У зв'язку з цим свідомість людини не можна визначати лише через механізм відображення об'єктивних матеріальних умов її існування та діяльності.

Утилітарна ж орієнтація етики, що особливо яскраво проявляється в умовах сьогодення, обумовлюється сучасною тенденцією дослідження феномену людини лише з точки зору певного зовнішнього об'єкта, який визначається, описується та аналізується лише з матеріальної та чуттєво обмеженої діяльності. Окремі представники західної філософської думки з цього приводу зазначали: «Ми пізнаємо суб'єкти, і ми ніколи до кінця їх не пізнаємо. Ми не пізнаємо їх як суб'єктів, ми пізнаємо їх лише об'єктивно, займаючи щодо них об'єктивну позицію, перетворюючи їх в об'єкти, оскільки об'єкти є нічим іншим, як дещо в суб'єкті, переведеному у стан нематеріального існування інтелектуальним актом» [4, с. 232]. Свою позицію представники подібної точки зору зазвичай обґрунтовують неможливістю сприйняття та пояснення свідомості як такої, що існує поза взаємозв'язком з оточуючим матеріальним світом, тобто свідомості у її метафізичному вимірі, і тому вважають, що знання про її сутність, природу, властивості, ознаки тощо формуються за допомогою аналізу практичної діяльності людини, стереотипів її поведінки, які начебто здатні відображати всі процеси, що мають місце у людській свідомості.

Річ у тому, що якщо свідомість людини розглядати лише як властивість високоорганізованої матерії, зокрема людського мозку, відкидаючи при цьому її духовну нематеріальну субстанцію, тоді в межах, принаймні одного невеликого за кількістю колективу осіб, потрібно визнати реальну можливість забезпечення уніфікації думок, вчинків і поведінки людей, що є неможливим та жодним чином не підтверджується соціальною практикою. Більше того, навіть конкретні вчинки людей, які у своєму зовнішньому вигляді є тотожними та відбуваються в однакових або схожих умовах, не завжди мають єдине внутрішнє (особистісне) підґрунтя в індивідуальній свідомості. Саме тому справедливими слід визнати слова Л. Роднова, який констатує: «Свідомість не є певним об'єктом, який можна розглянути, скажімо, під визначеним кутом зору, науково пізнати і виразити у позитивному знанні про неї. Психологія саме й займається подібним дослідженням свідомості через психологічні акти людської поведінки. Однак те, з чим саме ми тут маємо справу, є лише зовнішньою формою прояву свідомості, а не сама свідомість» [5, с. 20].

Ідеальний та реальний аспекти людської свідомості, так само як, наприклад, «можливість» і «дійсність», «належне» і «сущє», «об'єктивне» і «суб'єктивне» тощо, є парними категоріями, які перебувають у постійній діалектичній взаємодії та взаємозв'язку між собою. Ідеальний вимір свідомості є одним із проявів людської трансгресивності, тобто здатності індивідів спрямовувати думки та уяву за межі реального буття, матеріалізму та утилітаризму, у сферу вищих моральних вимог. Цей аспект свідомості є цільовою (ціннісною) детермінантою для реальних вчинків людей, їх повсякденної діяльності, оскільки його зміст пов'язаний із пошуком відповідей на вічні питання забезпечення справедливого соціального порядку в цілому; він є характерним та має суттєве значення для всіх без винятку індивідів незалежно від того, чи вписується їх діяльність у правові, моральні та інші соціонормативні регулятори. Саме тому ідеальний вимір свідомості не є доступним для суто раціонального пояснення та пізнання, до якого так звикла людська особистість, а об'єктивно потребує звернення до аксіологічної та навіть містичної складових процесу пізнання.

Таким чином, мораль і моральність, на думку автора, хоча і є тісно взаємопов'язаними феноменами, але все ж таки у своєму існуванні та функціонуванні вони займають різні рівні, які можна умовно назвати, відповідно, зовнішнім та внутрішнім. При цьому мораль можна узагальнено розглядати як певну систему норм, принципів та правил поведінки, які пред'являються до індивідів з метою забезпечення

цілісності та стійкості суспільного порядку, а моральність – як внутрішнє, особистісне сприйняття і усвідомлення цих норм, принципів та правил поведінки, на що впливає не лише обмежений практичний досвід людської діяльності, а й певні чинники трансцендентного характеру, які не можна сприйняти за допомогою чуттєвого (емпіричного) досвіду. Інакше кажучи, моральність – це реальна дійсність моральних вимог у вчинках, діях чи інших формах людської діяльності, оскільки якщо має місце внутрішнє усвідомлене сприйняття цих вимог як вищих суб'єктивних цінностей, то особистість за будь-яких обставин намагатиметься дотримуватися моральних норм. Центральним або основним модусом моралі як нормативної системи, на думку автора, є закон любові, що має Божественне походження, а субстанцією моральності людини є її совість.

Розвиваючи вказану точку зору, потрібно зробити одне важливе застереження, яке полягає у тому, що основу як моралі, так і моральності, становлять абсолютні вимоги, які існують незалежно та безвідносно до будь-чого і тому здатні зберігати свій незмінний статус та самостійність навіть в умовах історично обумовлених змін соціокультурного виміру життя суспільства і держави. Абсолютні вимоги моралі і моральності мають всезагальний характер і не можуть бути змінені за волею навіть найвищачинніших та наймогутніших особистостей, а будь-які спроби індивідів заперечувати найвищу нормативність цих вимог, нехтувати їх змістом, який є цілком доступним для людського сприйняття і розуміння, а тим більше свавільно намагатися спотворити їх зміст і втілити його у соціальну практику, загрожує тяжкими, згубними, навіть трагічними соціальними наслідками. Принцип абсолютності запозичується мораллю і моральністю з релігійного вчення, оскільки, по-перше, саме релігія є способом зв'язку індивіда з Богом як трансцендентним Абсолютом, який можливо досягти лише через віру, а не через обмежене раціональне пізнання, і, по-друге, як релігія, так і мораль з моральністю мають одну цільову установку – метафізичний вимір особистості.

Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що спроби провести штучне розмежування моралі і моральності та прив'язати їх сутність лише до соціокультурного та конкретно-історичного виміру, обумовили той факт, що під цими поняттями на сьогодні розуміються лише обмежені у часі та просторі нормативні вимоги, необхідність дотримання яких безпосередньо залежить від приналежності людини до того чи іншого соціального класу чи групи індивідів (наприклад, так звана корпоративна мораль, расова мораль, мораль різноманітних соціальних меншин тощо). У цілому погоджуючись з тим, що обидва ці поняття певною мірою мають конкретне соціокультурне насичення, в їх основі перебувають вимоги абсолютного значення, які не потребують логічного обґрунтування, і для кожної людської особистості, яка постійно живе у світі різноманітних спокус та пристрастей, є надійною допомогою у боротьбі з руйнівними інстинктами, егоїзмом та іншими проявами зла.

З'ясувавши сутність та зміст понять «мораль» і «моральність», спробуємо визначити їх значення для забезпечення стабільного державно-правового розвитку в цілому.

Загальновідомо, що поняття «держава» і «право» у науковій літературі вивчаються на підставі різноманітних критеріїв або ознак, що обумовлено не лише різним предметом дослідження відповідних гуманітарних наук (наприклад, юриспруденція, політологія, соціологія тощо), а й різними методологічними позиціями дослідників, у тому числі світоглядними, які застосовуються ними у процесі осмислення оточуючої їх державно-правової дійсності. Втім, зазначені поняття у сучасному гуманітарному науковому дискурсі досліджуються здебільшого через так званий інструментальний підхід, відповідно до якого держава і право розглядаються як певні засоби або «інструменти» забезпечення прогресивного соціального розвитку в цілому та окремої особистості зокрема. При цьому дискурсивне поле держави обмежується, як правило, дослідженням та, відповідно, полемікою навколо її демократичного, правового і соціального характеру, а дискурсивне поле права – його впливом на особистість з точки зору забезпечення її прав, свобод і законних інтересів, а також на громадянське суспільство в контексті здійснення ним ефективного контролю за діяльністю органів державної влади.

Так, не вдаючись до ретельного аналізу сучасних найпоширеніших доктринальних визначень поняття «держава», на думку автора, варто звернути увагу на два основоположних та взаємопов'язаних аспекти її сутнісного розуміння, а саме: 1) держава – це насамперед найвища за соціальною ієрархією форма організації життя певного народу або суспільства; 2) незважаючи на те, що держава – це формально неживий суб'єкт управлінської діяльності й екстраполювати на неї людські якості або характеристики у зв'язку з цим є, на перший погляд, нелогічним та необґрунтованим, все ж її діяльність на внутрішній та міжнародній «аренах» завжди пов'язується з конкретними особистостями, внаслідок чого формується відповідний образ держави як цілісного соціального організму (наприклад, поліцейська держава, ліберальна держава, теократична держава, тоталітарна держава, демократична держава тощо). Виходячи з цього, потрібно визнати, що діяльність держави як соціального організму, окрім правового, соціального, професійного чи будь-якого іншого формального виміру, може і повинна бути осмислена крізь призму моральних понять та категорій (наприклад, совість, любов, відповідальність,

обов'язок, турбота, честь, гідність, співчуття тощо). Очевидно, що окремі з цих понять можуть безпосередньо застосовуватися лише у контексті характеристики діяльності державних службовців, у повноваженнях яких об'єктивуються конкретні завдання та функції держави. Однак в цілому, за допомогою цих та багатьох інших моральних понять, ми можемо сформувати у власній уяві моральну або, можна сказати, духовну субстанцію держави, якій майже не приділяється уваги у сучасній науці; сформулювати глибинні, засадничі, внутрішні аспекти формування цілісного механізму держави.

У свій час, ще на початку ХХ ст., Р. Челлен обґрунтував думку, що держава, окрім відповідної юридичної та політичної конструкції, являє собою «розумну і моральну сутність, таку ж саму, як люди» [6, с. 77]. У зв'язку з цим окремі сучасні дослідники небезпідставно наголошують на тому, що «держава у її глибинному, духовному смислі – це владна форма правомірного служіння сукупному людському благу у відповідності до вічних духовних орієнтирів та законів повсякденного життя». Покликання держави за такого підходу полягає у впорядкуванні поведінки духовно і морально недосконалих індивідів, які внаслідок численних забобон, пристрастей, нещастя тощо здатні здійснювати зло та неправомірні вчинки. Держава і є спеціальною політико-правовою організацією для нейтралізації такого зла, а також для захисту порядних людей від норовливих, корисливих і агресивних проявів людини. Вона і виникла саме у зв'язку з об'єктивною необхідністю доповнення духовної і моральної недосконалості людей, їх нездатності жити та управлятися самостійно, за власною совістю, вільно і відповідально, за Божественними заповідями та настановами, без зовнішнього управління, контролю і примусу [7, с. 336, 338, 341–342].

Дійсно, якщо замислитися над питанням основної мети створення та функціонування держави, то очевидним слід визнати, що вона полягає у необхідності згладжування моральної недосконалості кожного індивіда та унеможливлення досягнення між членами суспільства стану «війни всіх проти всіх». Втім, констатація такої мети функціонування держави ще зовсім не означає, що вона автоматично здійснює свою управлінську діяльність відповідно до чітких морально-духовних модусів людського буття, оскільки зміст цієї мети лише органічно виводиться з об'єктивно існуючих онтологічних засад дихотомії добра і зла у навколишньому земному світі, які не завжди набувають суб'єктивного усвідомлення свідомістю індивіда, у тому числі конкретного державного службовця, як основного дороговказу при здійсненні будь-якої діяльності. Сказане підтверджують слова М. Бердяєва, який писав: «Існування держави у світі має позитивний релігійний смисл та виправдання. Влада держави має божественне онтологічне джерело. Але сама держава не володіє безгрішною і чистою природою, у ній може виявлятися навіть диявольське начало, вона може перероджуватися і слугувати меті, яка є протилежною її призначенню» [8, с. 90].

Моральний вимір або моральна якість держави, на думку автора, дають змогу досліджувати її кризу призму необхідності забезпечення впровадження нею у суспільне життя фундаментальних морально-духовних цінностей, які мають універсальну природу, оскільки їх основою слід визнати ідеальне трансцендентне Божественне начало, а не історично обумовлений, обмежений у часі та просторі соціокультурний характер правил співжиття відповідних соціальних груп чи суспільства в цілому. У такий спосіб управлінська діяльність держави має бути спрямована насамперед на культивування домінант в суспільстві таких моральних цінностей, як, наприклад, любов, сім'я, терплячість, колективність, справедливість, неспричинення шкоди ближньому, аскетизм, неприйняття зла, зради, розпусти чи будь-яких інших сексуальних відхилень (патологій), альтруїзм, сором, співчуття, безкорисливість, обов'язок, неприйняття будь-яких шкідливих способів життя, взаємна людська підтримка, милосердя, відповідальність, самообмеження тощо.

Зокрема, абстрагована від морально-релігійного контексту цінність толерантності, неспроможність держави належним чином охороняти перевірені багатовіковим досвідом морально-духовні цінності або ідеали, абсолютна перевага прав людини перед її обов'язками спричинило неможливість сучасної «прогресивної» цивілізації адекватно протистояти тим викликам і загрозам, які на сьогодні перед нею постали (наприклад, тероризм, зміна клімату, масова нелегальна міграція тощо). Сподівання та надії на те, що сучасний індивід, який має максимум прав і мінімум обов'язків, самостійно виправить власні моральні недоліки, у черговий раз виявилися марними, оскільки, як вже неодноразово доводив історичний досвід, «винесення за дужки» стримуючого морального потенціалу суспільства і держави, що по суті означає руйнування об'єктивно існуючого колективного начала у людській взаємодії та, як наслідок, неможливість стримування егоїстичних проявів людської свідомості, призвело до розуміння ідеї свободи як всездозволеності, що ховається під маскою поваги до прав людини. Загальновідома філософсько-правова формула «свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої», у сучасних секуляризованих умовах позбавляється смислоутворюючої нематеріальної засади, вираженої у нормах моралі та релігії, та починає сприйматися лише як зовнішнє обмеження особистості чи навіть психологічне насильство над нею, позбавлене будь-якого внутрішнього цільового смислу. У зв'язку з

цим, в умовах фактичної нерівності людей за соціальними та природними параметрами у свідомості індивідів виникає логічне запитання: а чому, власне, я повинен дотримуватися тієї чи іншої законодавчої заборони, яку мені нав'язують ззовні через парламент, якщо при цьому у мене є нестримне бажання вчинити саме так, як певна правова норма забороняє, і жодних внутрішніх, особистих обмежень я не відчуваю, особливо зважаючи на навколишню, майже тотальну несправедливість? Якщо ж законом ще й дозволяється вчиняти аморальні вчинки на кшталт укладення одностатевих шлюбів, інцесту, вживання певних видів наркотиків тощо, тобто подібні вчинки на вищому державному рівні фактично визнаються одним із корисних стандартів людського життя, тоді особа поступово і впевнено стає рабом своїх пристрастей і гріховних бажань.

У зазначеному контексті основний та одночасно ексклюзивний інструмент впливу держави на суспільство – це право у його об'єктивному, позитивному вимірі, має бути співвіднесеним із мораллю як з об'єктивно існуючим нормативним порядком людського буття, що забезпечує його єдність на основі метафізичних абсолютних імперативів духовного (релігійного) характеру і перебуває, таким чином, в основі формування моральної особистості, на якість прояву якої впливає вся ціннісно-нормативна складова культури суспільства. Адже аксіоматичним слід визнати, що формування правопорядку в суспільстві не обмежується лише впливом правових норм, встановлених державою, а органічно передбачає значний вплив норм моралі, релігії, звичаїв, науки, мистецтва тощо, які є необхідними складовими культури в цілому. При цьому майже всі складові ціннісно-нормативного виміру культури формуються, як правило, без спеціальної участі держави, їх офіційного визнання і впровадження, хоча розумна та поміркована участь держави у їх належному формуванні та застосуванні є бажаною. Єдиним винятком з цього є правові норми, які визнаються державною владою та закріплюються у вигляді загальнообов'язкового закону, який у випадку добровільного невиконання може реалізовуватися примусово.

Враховуючи сказане, потрібно визнати, що якщо правові норми приймаються уповноваженими органами державної влади з урахуванням об'єктивно існуючого взаємозв'язку їх змісту з іншими ціннісно-нормативними складовими культури в цілому (зокрема, з релігійними заповідями, моральними нормами та принципами, національними звичаями, традиціями, науковими знаннями, досягненнями мистецтва тощо), їх добровільна реалізація громадянами набуває особливої, системно цілісної внутрішньої мотивації, ніж здійснення тих абстрактних норм закону, реалізація яких залежить від необхідності досягнення вимушених компромісів між людьми. Внутрішній світ особистості (її світогляд, система думок, мотивація вчинків) не піддаються правовому регулюванню, встановленому державою, а формуються насамперед шляхом усвідомлення нею чітких критеріїв розмежування добра від зла, що належною мірою визначені нормами загальнолюдської моралі та релігії. Секуляризація права від його морально-релігійного підґрунтя неминуче призводить до втрати можливості визначення довгострокової цільової установки правового регулювання у зв'язку із неможливістю застосування до змісту того чи іншого нормативно-правового акта чітких уявлень про добро, зло, їх абсолютні та відносні виміри, а також похідні від них поняття і соціальні явища (наприклад, справедливість, співчуття, милосердя, безкорисливість, збочення, зрада тощо). Секуляризація моралі від її релігійної основи неминуче призводить до поступового розмивання чітких критеріїв розмежування добра від зла та, як наслідок, «приватизації» або дроблення моралі на відповідні інститути, норми яких «обслуговують» не вищі ідеали чи найголовніші цінності добра, а певні соціальні групи, об'єднання або навіть окремих індивідів, які вже самі для себе починають визначати, що є моральним, а що – ні, користуючись при цьому, як правило, особистим егоїзмом.

Не буде перебільшенням сказати, що закон, як і будь-який інший нормативно-правовий акт, не може бути адекватно оціненим лише з формально-юридичних позицій або критеріїв, оскільки людяність (гуманність) його норм та їх реальна здатність забезпечувати втілення добра і справедливості у соціальному житті можуть бути оцінені лише на підставі застосування моральних норм, які, з урахуванням їх релігійної основи, забезпечують позитивну ціннісно-смыслову єдність буття. З цього приводу у сучасній науковій літературі небезпідставно зазначається, що «втрата зв'язку з релігією позбавляє мораль і право орієнтирів та робить їх регулювання даремним і позбавленим здорового глузду. Відокремлення від моралі права позбавляє останнє можливості надавати якісну оцінку правовому регулюванню, оскільки в основі критеріїв, які дають змогу праву впливати на суспільні відносини з метою їх впорядкування, перебуватимуть лише права і обов'язки, які не здатні самі себе оцінити». В основі ж моралі перебувають уявлення про добро, справедливість, людяність, милосердя, любов тощо, які об'єктивно потребують застосування у контексті визначення конкретного впливу законодавства на суспільні відносини та індивідів. «Відмежоване від моралі та релігії право не може самостійно визначити, наприклад, чи є будь-яке встановлене право особи гуманне або нелюдське, чи здатне воно створити умови для примноження добра або спричинення зла у соціальному житті тощо. Таке секуляризоване право поступово регресуватиме, врешті-решт, до законодавчого закріплення одностатевих шлюбів, права на

евтаназію, аборти, проституцію, інцест та будь-які інші аморальні та гріховні прояви людської природи» [9, с. 38].

Таким чином, будь-яка держава як найвища форма організації соціального життя, так само як і інститути громадянського суспільства та окремі індивіди, завжди функціонують у межах ціннісно-смыслового поля добра і зла. Основу чіткого розмежування цих понять у свідомості особистості становить моральність, найголовніший вплив на формування якої мають норми моралі та релігії, звернені до внутрішнього, ідеального світу людини. Спроба підмінити або замінити їх регулятивний потенціал за рахунок будь-яких інших нормативних систем, у тому числі права, так само як і спроба обмежити сутність держави лише, наприклад, необхідністю забезпечення досягнення соціального компромісу, поступово призводитиме до стану соціальної деструкції у зв'язку із втратою позитивних довгострокових ціннісно-смыслових орієнтирів у житті та діяльності людей. Якщо відмежувати державно-правовий розвиток від його морально-духовного виміру, що є його цільовою основою, і тим самим на найвищому рівні соціальної ієрархії презюмувати факт відсутності чіткої різниці між добром і злом як вищої об'єктивної даності, єдиною можливою аксіологічною моделлю соціального розвитку виступатиме егоцентризм. Історія переконливо доводить, що внутрішня руйнація багатьох держав мала місце у зв'язку із втратою суспільством у цілому та державними управлінцями зокрема здатності чітко розрізняти добро і зло, на досягнення смыслового контексту яких було орієнтоване майже все історичне пізнання. Втрата індивідами внутрішніх моральних орієнтирів, які обмежують його нестримні бажання і потреби, його агресію, у підсумку неминуче призведе до необхідності застосування відповідних державно-примусових заходів з метою забезпечення, принаймні, мінімального правопорядку в суспільстві.

Якщо взяти до уваги, наприклад, таке ганебне соціальне явище, як корупція, то цілком очевидним видається той факт, що використання державними службовцями владних повноважень і можливостей з метою забезпечення особистого збагачення засуджується як з моральної, так і з правової точок зору, не кажучи вже про релігійний контекст. Однак право об'єктивно не може впливати на внутрішню мотивацію вчинення корупційних правопорушень, тобто на коригування таких аморальних якостей особистості, як, наприклад, жадібність, безкорисливість, безпринципність, егоїзм, жорстокість, нахабність тощо. Ці та багато інших подібних негативних і позитивних складових людської свідомості безпосередньо формуються за допомогою моральних та релігійних норм, поступово виховуються у сім'ї та у процесі здобуття освіти, у процесі досягнення відповідних форм мистецтва, взаємодії індивіда з іншими суб'єктами тощо. У цьому контексті право певною мірою може впливати лише на почуття страху індивіда бути покараним за здійснення того чи іншого корупційного діяння, який, з урахуванням історичного досвіду, не може вважатися ефективним засобом профілактики правопорушень чи будь-яких аморальних людських вчинків. Найефективніший вплив на формування моральності особистості може бути досягнуто лише у процесі узгодженої ціннісно-смыслові, телеологічної (цільової) взаємодії всіх складових системи соціального регулювання в цілому. Натомість у сучасних секуляризованих умовах, коли мораль і право відокремлені від традиційної релігійної основи та, як наслідок, спрямовані на задоволення корпоративних і особистих інтересів, коли навіть мистецтво у всій багатоманітності форм його прояву, реалізуючи власну виховну функцію, культивує здебільшого не взірцеву людську поведінку і соціальну взаємодію, засновану на безкорисливій взаємодопомозі та взаємоповазі, а гедоністичні уподобання чи фізіологічні пристрасті індивідів, здобуття яких прив'язується лише до матеріального достатку, ефективна протидія корупції лише на правовій основі є об'єктивно неможливою у зв'язку із внутрішньою упередженістю особи щодо матеріального благополуччя як єдиного критерію досягнення найбільшої свободи та різних задоволень. Саме тому державно-управлінська діяльність, абстрагована від чітких та перевірених загальнолюдським історичним досвідом морально-релігійних норм, і спрямована, таким чином, на протидію корупції лише шляхом прийняття відповідних законодавчих актів та створення спеціальних органів влади, уповноважених протидіяти корупції, заздалегідь приречена на невдачу.

У контексті зазначеного доцільно згадати слова видатного філософа В. Соловйова, який ще наприкінці XIX ст. зазначав: «Правом та його втіленням – державою – обумовлена справжня організація морального життя всього людства, і за умови негативного відношення до права моральна проповідь, позбавлена об'єктивного посередництва та опори у чужому для неї реальному середовищі, залишилася б у кращому випадку лише невинним марнослів'ям, а саме право, з іншого боку, при повному відмежуванні своїх формальних понять і установ від їх моральних принципів та цілей втратило би свою безумовну основу і за своєю сутністю вже нічим би не відрізнялося від свавілля. Отже, якщо держава є об'єктивним улаштуванням права, то саме внаслідок цього вона неминуче включається до моральної, тобто належної, обов'язкової для доброї волі, організації людства» [10, с. 502, 622].

Враховуючи все наведене вище, можемо зробити такі висновки:

1. Мораль як певна сукупність норм і принципів, які базуються на духовних (релігійних) засадах та дають чіткі критерії розмежування добра і зла у всій багатоманітності їх конкретного прояву, та сфор-

мована на їх основі внутрішня моральність особистості, є вихідними ціннісно-позитивними засадами здійснення будь-якої людської діяльності, оскільки вони належать насамперед до сфери ідеального виміру усвідомленої дійсності та становлять основну і невід'ємну частину внутрішньої мотивації людської поведінки, яка спрямовує, організовує, активізує та забезпечує її стійкість.

2. Держава і право, як і будь-яке інше соціальне явище чи процес, мають духовний вимір свого існування та функціонування, оскільки завжди пов'язані з діяльністю людини, яка, у свою чергу, є носієм духовного начала, що виступає визначальною внутрішньою рушійною силою формування вчинків і поведінки індивідів. Саме духовний вимір держави, права, економіки, політики тощо є довгостроковою цільовою детермінантою розвитку відповідних соціальних явищ, систем, процесів чи сфер життєдіяльності, яка може набувати як ціннісно-позитивного, так і ціннісно-негативного смислового контексту, залежно від джерел або витоків формування духовності. Без морально-духовного (ціннісно-позитивного) виміру діяльності держави, інститутів громадянського суспільства, окремих громадян втрачає свою глибину та справжній зміст у зв'язку із нівелюванням значення цільової і змістовної спрямованості відповідної діяльності. За таких умов сфера духовних інтересів майже кожної людини поступово зміщується на периферію свідомості, стає способом проведення дозвілля, розваг, отримання негайного задоволення тощо, фактично наповнюючись ціннісно-негативним смисловим контекстом. У зв'язку з цим надзвичайно важливою видається проблема пошуку оптимального співвідношення таких людських властивостей, як професіоналізм та моральне удосконалювання, що має бути притаманним будь-якій індивідуальній діяльності. Вихідною засадою такого оптимального співвідношення, на думку автора, має стати теза, згідно з якою професіоналізм індивіда не повинен розглядатися у відриві від його моральних чеснот.

3. Будь-яка політична, правова, економічна чи інша система, що об'єктивно функціонує в межах державно організованого суспільства, формується завдяки усвідомленій діяльності людини, а отже, у більшій або меншій мірі є обмеженою та недосконалою. У зв'язку з цим людська діяльність, незалежно від конкретної сфери її застосування, потребує певної, вихідної об'єднавчої засади, яка слугуватиме довгостроковою цільовою детермінантою їх думок, вчинків та дій, та забезпечуватиме глибинну духовну єдність людського буття. Історичний досвід переконливо довів, що найкращим чином роль такої вихідної об'єднавчої засади може виконувати лише мораль і моральність, засновані не на мінливих у часі соціокультурних відмінностях або особливостях життєдіяльності того чи іншого суспільства, а на його традиційній релігійній, а відтак абсолютній основі. Спроби ж перекласти таку роль на інші соціальні регулятори, зокрема, на право, мистецтво, ринкову економіку, звичаї ділового обороту тощо, а тим більше штучне суб'єктивне зміщення цільового модусу цих соціальних регуляторів на утилітарно-гедоністичний контекст, неминуче призводить до втрати духовної ідентичності культури відповідного суспільства та перетворює індивіда на невтримного споживача матеріальних благ і фізіологічних задовольень. На жаль, але саме такою є сучасна загальносвітова «демократична» реальність, яка за допомогою, наприклад, права намагається закріпити такі аморальні, гріховні, ганебні явища – по суті стандарти поведінки, як проституція, евтаназія (у тому числі дитяча), одностатеві шлюби, інцест, інші форми сексуальних девіацій, наркоманію тощо; за допомогою так званого масового мистецтва намагається культивувати у людській свідомості вульгарний, дозвільний, безвідповідальний чи навіть розпусний спосіб життя; за допомогою механізмів ринкової економіки намагається абсолютизувати значення матеріального прибутку у взаємовідносинах між особами у якості єдиної і найважливішої величини, прагнення підвищити яку виправдовує будь-які засоби здійснення відповідної діяльності. Саме тому нагальною потребою на сьогодні постає необхідність звернення до позитивно-аксіологічної, довгострокової цільової основи державно-правового розвитку, втіленої у моралі та моральності, витоків яких найповніше виражені у релігійному вченні.

Використані джерела

1. *Мастеров Д. В.* Различие морали и нравственности: к постановке проблемы / Д. В. Мастеров // Теория и практика общественного развития. – 2012. – № 9. – С. 32–34.
2. *Гусейнов А. А.* Социальная природа нравственности / А. А. Гусейнов. – М.: МГУ, 1974. – 157 с.
3. *Михайлов Ф. Т.* Избранное / Ф. Т. Михайлов. – М.: Индрик, 2001. – 576 с.
4. *Маритэн Ж.* Краткий очерк о существовании и существующем / Ж. Маритэн // Проблема человека в западной философии / сост. и послесл. П. С. Гуревича; общ. ред. Ю. Н. Попова. – М.: Прогресс, 1988. – С. 229–260.
5. *Роднов Л. Н.* Сознание. Познание. Личность: моногр. / Л. Н. Роднов. – Кострома: КТИ, 1995. – 176 с.
6. *Челлен Р.* Государство как форма жизни / пер. с швед. и примеч. М. А. Исаева; предисл. и примеч. М. В. Ильина / Р. Челлен. – М.: РОССПЭН, 2008. – 319 с.
7. *Осипян Б. А.* Дух правометрии или основание межерологии права: монография / Б. А. Осипян. – М.: Юрилитинформ, 2009. – 656 с.
8. *Бердяев Н. А.* Философия неравенства / Н. А. Бердяев; сост. и отв. ред. О. А. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, 2012. – 624 с.

9. Осавелюк А. М. В поисках оптимального сочетания религии, морали и права в системе социального регулирования / А. М. Осавелюк // Право и жизнь. – 2013. – № 186 (12). – С. 24–42.
10. Соловьев В. Оправдание добра / В. Соловьев ; отв. ред. О. А. Платонов. – М. : Институт русской цивилизации, Алгоритм, 2012. – 656 с.

Сунегін С. О. Мораль і моральність як складові державно-правового розвитку: вступ до проблеми

Стаття порушує питання необхідності осмислення морально-духовного виміру функціонування та розвитку держави і права. Зазначається, що мораль можна узагальнено розглядати як певну систему норм, принципів та правил поведінки, які пред'являються до індивідів з метою забезпечення цілісності та стійкості суспільного порядку, а моральність – як внутрішнє, особистісне сприйняття й усвідомлення цих норм, принципів та правил поведінки, на що впливає не лише обмежений практичний досвід людської діяльності, а й певні чинники трансцендентного характеру, які не можна сприйняти за допомогою чуттєвого (емпіричного) досвіду. Держава і право, як і будь-яке інше соціальне явище чи процес, мають духовний вимір свого існування та функціонування, оскільки завжди пов'язані з діяльністю людини, яка, у свою чергу, є носієм духовного начала, що виступає визначальною внутрішньою рушійною силою формування вчинків і поведінки індивідів. Саме духовний вимір держави, права, економіки, політики тощо є довгостроковою цільовою детермінантою розвитку відповідних соціальних явищ, систем, процесів чи сфер життєдіяльності, яка може набувати як ціннісно-позитивного, так і ціннісно-негативного смислового контексту, залежно від джерел або витоків формування духовності.

Ключові слова: мораль, право, держава, моральність, свідомість, релігія, особистість.

Сунегін С. А. Мораль и нравственность как составляющие государственно-правового развития: вступление к проблеме

Статья поднимает вопрос необходимости осмысления морально-духовного измерения функционирования и развития государства и права. Указывается, что мораль в общих чертах можно рассматривать как определенную совокупность норм, принципов и правил поведения, которые предъявляются к индивидам с целью обеспечения целостности и устойчивости общественного порядка. Нравственность, в отличие от морали – это внутреннее, личностное восприятие и осознание моральных норм, принципов и правил поведения, на что влияет не только ограниченный практический опыт человеческой деятельности, а и определенные факторы трансцендентного характера, которые не можно воспринимать с помощью чувственного (эмпирического) опыта. Государство и право, так же как и любое другое социальное явление или процесс, имеют духовное измерение своего существования и функционирования, поскольку всегда связаны с деятельностью человека, который, в свою очередь, является носителем духовного начала, выступающего в качестве определяющей внутренней двигательной силы формирования поступков и поведения индивидов. Именно духовное измерение государства, права, экономики, политики и т. д. является долгосрочной целевой детерминантой развития соответствующих социальных явлений, систем, процессов или сфер жизнедеятельности, которая может приобретать как ценностно-позитивный, так и ценностно-негативный смысловой контекст, в зависимости от источников или истоков формирования духовности.

Ключевые слова: мораль, право, государство, нравственность, сознание, религия, личность.

Sunegin S. Moral and morality as a part of state-and-legal development: introduction to the problem

The article raises the question of the necessity of understanding the moral-and-spiritual dimension of functioning and development of state and law. It says that moral can be generalized seen as a system of norms, principles and rules of conduct that apply to individuals to ensure the integrity and stability of the social order, and morality – as an internal, personal perception and awareness of these norms, principles and rules of behavior, which affected by not the only limited experience of human activity, but certain factors of transcendent nature that cannot be perceived through sensory (empirical) experience. State and Law, as well as any other social phenomenon or process, have a spiritual dimension of existence and functioning, because they always associated with human activity, which, in its turn, is the carrier of the spiritual principle that serves as the determining internal driving force of forming actions and behavior of individuals. Spiritual dimension of the state, law, economics, politics, etc., is a long-term target determinant of development relevant social phenomena, systems, processes or areas of life, which can take a value-positive and value-negative meaningful context, depending on sources of spirituality formation.

Key words: moral, law, state, morality, consciousness, religion, individual.

УДК 340.1

*Тетяна Іванівна Тарахонич,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

**ПРАВОВА ПОЛІТИКА ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ
НА ПРОЦЕС ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

У процесі модернізації українського суспільства зростає інтерес до категорії «правова політика», її особливостей, тих засобів, які вона використовує, місця та ролі в правовому житті суспільства і процесі правового регулювання. Зазначене обумовлює актуальність вказаної проблеми та необхідність поглиблення наукових знань у цій сфері.